

Emad ja tütre eluloos

Kas põlvkondlik konflikt või lepitav läbirääkimine?

TIIU JAAGO

Emad ja lapse suhe kätkeb pere- ja lähisuhte võimu, mis on aegade ja rahvaste ülene ning eksisteerib nii sõja- kui ka rahuajal. Kultuuritekstidesse on kinnistunud stereotüübid, mis muu hulgas peegeldavad laste ootusi emale. Meenutatagu kas või muinasjuttude kurja võõrasema või regilaulude murevärssse ema surmast: „Eite viidi uksest välja, / armud läksid aknast välja.”¹ Kuid regilauludes esineb ka tütarde tapmise motiiv. Kuigi ema ja lapse side püsib oluline üle aegade, mõjutavad peresuhteid paljud ajas muutuvad majanduslikud, poliitilised, õiguslikud või muud sellised tegurid. Ja just seda suhtevälja kujundatakse poliitiliste debattidega näiteks peretoetuste või perevägivalla² üle.

Tänapäeva ühiskonnas esile kerkinud arutelusid traditsioonilise perekonna ja perevägivalla üle rikastaksid Eesti Kultuuriloolise Arhiivi Eesti elulugude kogusse saadetud käsikirjalised kogemuslood (EKM EKLA, f 350). Pereliikmete omavahelised suhted avanevad neis muude teemade seas (vt arhiivi kaastööde žanrilisi erijooni Hinrikus 2003: 171–174; Pöysä 2009 [2006]). Just nende käsikirjaliste arhiivitekstide juurde käesolevas artiklis pöördungi, piirates oma lähenemist küsimusega: kuidas kajastub neis tütre vaade emale, kui kirjeldatavaid suhteid iseloomustab põlvkondlik vastasseis? See küsimus kerkis esile, kuna üha enam on avalikest aruteludest kõrvu jäänud riigi sekkumise vajadus vanemate ja laste suhete korraldamisel.

Esmalt andis peresuhte konfliktide teema endast märku, kui 1990. aastate lõpus ja 2000. aastate alguses töötasin Eesti Kirjandusmuuseumi ja Soome Kirjanduse Seltsi arhiivides, et tutvuda eestlaste ja soomlaste käsikirjaliste kogemuslugudega. Vaatlesin neid seoses perepärimuse ja ajaloost jutustamise uurimisega. Enamasti töötasin arhiivis kahe nädala kaupa, mille jooksul jõudsin läbi töötada keskmiselt 60–80 lugu. Lugudest koostasins konspektid. Esmalt märkisin üles jutustaja ja käsikirjaga seotud teabe: kaastöö pikkus, lehe formaat, kas tegemist on käsitsi või masinal kirjutatud tekstiga (viimasel ajal on enamasti tegu digitaalselt koostatud tekstidega). Teiseks tegin kaastöö sisukokkuvõtte, kus eristasin jutustaja sõnastused ja enda kommentaarid, nagu viited teemade kordumisele, seosed teiste jutustajate kaastöödega, lugemise käigus tekkinud küsimused. Edasine töö ja vajadusel käsikirja juurde tagasimineku on toimunudki nende konspektide alusel.

¹ Laulutüüp „Ema haual”, H II 2, 398/9 (522) < Lihula khk, Lihula v, Saare kõrtsi saun – M. Ostrov & O. Kallas < Ann Külm, 59 a (1889). Et peresuhted on läänemeresoome regilauludes kesksed, kinnitavad nii lähilugemisel tehtud uuringud (vt nt Timonen 1990; Jaago 2015: 48–49) kui ka kvantitatiivsetel meetoditel moodustatud sõnapilved (Sarv 2021: 61).

² Perevägivalla teema on aktuaalne ka traumauuringutes: näiteks reetmistraumateooria (ingl *betrayal trauma theory*) on akadeemilisel väljal märkimisväärne uurimissuund, mis tegeleb laste ootuste reetmise ja usalduse ärakasutamise järelmitiga isiksuse arengus (vt nt Boyraz jt 2019).

Muu hulgas märkasin üht erinevust: eesti lugude põhjal süvenes üldmulje, et sõjast ja „Siberist”³ hoolimata tundsid jutustajad vanemate lähedust ja kaitset. Soome lugudes võis tunda põlvkondadevahelist konflikti. Mõni aasta hiljem aga sai mulle selgeks, et ka eesti lugudesse sügenes konfliktiteema.⁴ See ärgitas küsima, mis ajendab tütardest jutustajaid jagama konfliktseid kogemusi, kui nad kirjeldavad oma suhteid emaga.

Mida enam lugusid analüüsisin, seda enam mõistsin, et nii konfliktiteema olemasolu kui ka konflikti kirjelduse iseloom sõltub jutustuse alateemast (näiteks kasvatusküsimused, argielu, eneseareng). Loo aluseks oleva tõsielu ja jutustamise kultuuriliste tavade kohta saab järeldusi teha siis, kui eelnevalt on arvesse võetud jutustaja vaatepunktist tulenev teemakäsitus. Lisaks tuleb rõhutada, et konflikti kirjeldavad lood on pigem haruldased kui tavalised, ent oma tavatuse ja pingeid esile toova loomuse tõttu püüavad need erilist tähelepanu.

Artikkel on üles ehitatud elulugude analüüsile, võttes arvesse nelja fookust. Esmalt on vaatluse all konflikti kajastavad elulooepisoodid. Seejärel käsitlen vanemate kujutamise mustreid üldiselt, et mõista konfliktilugude hulka ja tähendust eluloojutustuste kogu kui terviku seisukohast. Kolmandaks jälgin vanemate kujutamise kultuurilisi ja sotsiaalseid taustu. Lõpuks eritlen, kuidas mõjutab enda ja vanemate suhte kujutamist see, kui jutustaja on minategelasena erinevas rollis (jutustaja esitab vaate emale, seejärel aga pakub enda kui ema enesevaatluse). Kõrvutan kohati eesti ja soome lugusid, kuid soome lugusid on kasutatud pigem eesti lugude tõlgenduse käivitajana kui võrdlusmaterjalina.

Allikad

Artiklis käsitletud lood on kirjutatud ajavahemikus 1990. aastate teisest poolest 2017. aastani. Nii eesti kui ka soome vaatlusmaterjal on võrdlemisi sarnane: mõlemad käsitluskirjutused on kujunenud temaatiliste kogumisvõistluste toel. Võistluskirjutamise juhend sõnastatakse üleskutsena, kus võistluse üldteemale lisaks esitatakse alateemad ja meenutamist toetavad küsimused. Vaatamata küsimustikus etteantud struktuurile saab iga jutustaja oma loo ülesehituse ja sõlmpunktid ise vabalt valida. Seega küll vastatakse üleskutsesele (mistõttu on neid arhiivitekste nimetatud ka korrespondentide või vabatahtlike kaastöölise vastusteks), kuid jutustused kujunevad nii süžee kui ka vormi poolest suhteliselt iseseisvalt. Folkloristid on Satu Apo eeskujul nimetanud sellisel loodud kaastöid teemakirjutusteks või ka teemajutustusteks (Apo 1995: 173–174; Pöysä 2009 [2006]: 40–41; Jaago 2010: 164;

³ Siber ei ole selles kontekstis geograafiline kohamääratlus, vaid viitab nõukogudeaegsetele repressioonidele, sh vangistusele, mille üks rahvapärane koondnimetus oli *Siber*.

⁴ Pöördepunktiks oli Eesti elulugude kogumisvõistlus „Eesti Vabariik 90” (2008–2009), kui jutustajad hakkasid ajalooüldmõtelt üha enam tähelepanu nihutama isikliku elu sündmustele. Sihilpäraselt võib arutlusi lähedussuhete teemadel leida aga kogumisvõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” (2015–2017) laekunud lugudest, seda enam, et kutsungi üks alateema oli küsimus „Mis tähendus on olnud lähedastel, armastusel, tundemaailmal üldse?” (vt <https://galerii.kirmus.ee/elulood/ajalugu-tegevus/voistlused/>).

Voolaid 2021: 25). Siiski tuleb märkida, et soome uurijate üleskutsed on eesti elulugude kogumisüleskutsetega võrreldes sõnastatud detailsemalt, mis võib kajastuda ka arhiivis talletatavas kaastöös: tuleb jälgida, kas loo autor on mõne teema kõneks võtnud just sellisel viisil üleskutses esitatud küsimuse tõttu (vrd Latvala 2005; Pöysä 2009 [2006]).

Elulugude või teemajutustuste uurimistöös kasutamise üks keerulisemaid probleeme on jutustaja isiku avaldamine või peitmine (vrd Latvala 2005: 19–21). Välja on kujunenud erinevaid valikuid. Üks neist on jätta loo autor(id) anonüümseks. Näitetekstide juurest leiab siis vaid arhiiviviite, kuhu vajadusel lisatakse jutustaja sugu ning vanus. Teine võimalus on küsida luba kõigilt, kelle lugu uurimuses kasutatakse. Loa saamisel võib kasutada autori nime või vajadusel (kokkuleppel jutustajaga) pseudonüümi. Eesti eluloouurimustes kasutatakse valdavalt kirjutaja nime: kui mitte täisnime, siis ainult ees- või varjunime (vt Kirss jt 2004; Kõresaar 2011). Selle eesmärk on esile tuua loo autor, samuti hõlbustab see lugemist. Ühtlasi võib märgata, et mida enam on esil uurija püstitatud küsimus, seda vähem võib uurimusest leida analüüsitud lugude autorite nimesid ja vastupidi: mida enam vaadeldakse loo autori enda arutluskäiku, tema jutustamisviisi, seda enam esitletakse ka loo autorit (Jaago 2008: 11–12).

Selle artikli kirjutamisel olin samuti valiku ees, kas osutada lugude autoritele või jätta nad anonüümseks ning piirduda vaid arhiiviviitega. Otsustasin viimase kasuks, kuna siinses vaatluses ei lähtu ma mitte analüüsitava loo seemisest loogikast, vaid oma uurijaküsimusest: kuidas avaneb loos jutustaja vaade emale? Tuleb rõhutada, et jutustuses ilmnev ei pruugi üheselt kajastada jutustaja elukogemust ega sellest lähtuvat hoiakut. Samuti võiks jutustaja lugu olla teistsugune, kui ta oleks lähtunud oma loo kirjutamisel siinsest temast: milline on tema suhe emaga.

Konflikt ja võõrandumine

Soome tekstidest mõjutas mind eriti üks 1938. aastal sündinud naise jutustus (SKS KRA. Sota-aika: 85–88). See oli saadetud 2001. aastal Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluuleuurijate korraldatud kogumisvõistlusele „Sõda meie mälestustes”.⁵ Loo minategelane kirjeldab oma peret Jätkusõja ajal Viiburis. Saame teada, et tema isa oli vangivalvur, kes oli oma peret julgustanud lootusega, et ega venelased „omi” (vangis olevaid kaaslasi) ei ründa, ja nii on sõjatule eest kaitstud ka vangivalvurid. Ema oli aga „karm naine”, kelle seisukohta iseloomustab jutustaja nii: „Oleme koos isaga ja sureme koos temaga.” Ema hoiak hirmutas teda, väidab jutustaja samas.

Ta mäletab sündmusi ajast, kui ta oli viieaastane. Oli sõda ja ta kartis rünnakuid, kuid üsna tihti pidi ta ikkagi üksi kodus olema. Isa mõistis tema hirmu ja andis

⁵ Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivi kogumisvõistlusele „Sõda meie mälestustes” (2001) laekus 4249 lehekülge materjali 191 vastajalt. Töötasin sellest materjalist läbi 66 lugu. Sõjalugude konteksti avardasid kogumisvõistlusele „Suguvõsa suur jutustus” (1997) laekunud 720 kirjutaja lood, millest olen läbi töötanud 61 lugu. Artiklis viidatud Pauliina Latvala (2005) uurimus peresuhetest põhineb viimati mainitud kogumisvõistluse ainesel.

tütrele vapruse eest mingi väikese preemia. Pikemalt kirjeldab jutustaja üht 1944. aasta suvepäeva, mil ta pidi koos ema ja isaga Viiburist evakueeruma. Nad läksid hommikul raudteejaama, ent Punaarmee lennukid alustasid rünnakut ja lõpuks anti ootajatele teada, et rong ei väljugi. Tema pere läks koju tagasi. Vanemad otsustasid olukorra üle aru pidada, aga et laps neid ei segaks, pandi ta voodisse. Laps omakorda ei olnud vanemate peale sugugi kindel ning pani voodi otsa pildi meeldetuletusega, et vanemad teda ära ei unustaks.

Oma sõjaaja mälestuste kaudu heidab jutustaja pilgu ka peresisestele suhetele. Selles kujutluspildis on leebe isa ja hirmutunnet kinnistav ema. Jutustaja teatab oma loos, et just ema oli see, kelle tõttu ta lapsena ei saanud end kindlalt tunda. See kogemus saatis teda emaga suhtlemisel kogu elu, sest pärast sõda ei räägitud peres sõja läbielamistest. Jutustusest ei ilmne, et tema suhe emaga oleks muutunud ka nüüd, jutustamise käigus.

Kirjeldataud mälestused eristusid silmahakkavalt sellest, mida olin kogenud eestlaste elulugusid lugedes. Võrdlusnäiteks toon 1939. aastal Saaremaal sündinud naise loo (EKM EKLA, f 350, m 1:1809). See laekus elulugude kogumisvõistlusele „Sõja mõjud minu ja minu pere elus” 2005. aastal.⁶ Loo autor on eelkirjeldataud soomlannaga samaealine ja temagi on kogenud sõda, sealhulgas lahinguid koduõuel, lähedase inimese hukkumist pommikillust, isa vangistust, ja puutunud kokku mõlema omavahel sõdiva armee sõdurite-ohvitseridega. Aga ta ei kirjelda hirmu (v.a ühel juhul, kui ema ähvardati tema silme all maha lasta). Jutustaja kinnitab, et ema oli see, kes lapsi igas olukorras rahustas. Kokkuvõtlikult ütleb ta: „Meie ema oskas oma muresid laste eest varjata. Olime sõjaaja lapsed, meile oli maailm loomulik ka sellisel kujul ja meie vanemad keset kaost, ohtusid ja raskusi ei lasknud päriselt hävida meie turvatundel, kaitsesid seda niipalju kui võimalik.” (EMK EKLA, f 350, m 1:1809)⁷

Mõlema jutustaja sõjaaja mälestustes on vanematel märkimisväärne koht: vanemate, eriti ema kohalolek pakkus kas turvatunnet või vastupidi, ema ebakindlus kandus üle tütrele. Ent miks kandub ohutundest põhjustatud etteheide emale üle ka neisse eluetappidesse, kus oht oli juba möödas? Psühholoogialastest uurimustest ilmneb, et traumaatilise kogemuse kandumine ühest situatsioonist teise on kirjeldataud osalt käitumise, osalt bioloogiliste mõjuteguritega (Stenson jt 2021). Hirm ja ohukogemus jätvavad mälujälje, millega inimese keha ja mõte tegelevad pikka aega ja mitmes etapis: kodeerides, töödeldes ja ümbertöödeldes (Maddox jt 2019: 61, 70–71). Psühholooge huvitab, millised bioloogilised tegurid avaldavad mõju ohule viitava olukorra või traumaatilise kogemuse äratundmisele. Elulood kui jutustused seda teavet siiski lugejale ei paku. Võimalik, et jutustaja ei teadvustagi neid aspekte. Sellegipoolest ilmnes vaadeldud soomlanna jutustusest, et lapsepõlves kogetud hirm kui tugev emotsionaalne kogemus ei jättnud jutustajat kunagi maha. Pigem muutis

⁶ Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Ühenduse Eesti Elulood korraldataud kogumisvõistlusele „Sõja mõjud minu ja minu pere elus” (2005) laekus 190 kaastööd, millest olen läbi töötanud 87.

⁷ Vrd 1947. aastal sündinud naise väidet – sõda oli küll läbi, ent poliitilised arreteerimised ja küüditamised ei lasknud rahuajast rõõmu tunda, ent siiski: „Minu lapsepõlv oli ilus ja õnnelik. Pilvekiht, mis kattis tollal Eestimaa taevast, lasus täiskasvanute õlgadel, ja nad oskasid seda laste eest varjata.” (EKM EKLA, f 350, m 1:1369)

see kuju ja funktsiooni, ent oli teatud viisil alal kogu elu ja mõjutas ema kujutamist eluloos just sel viisil.

Kuna hirmu teema tuli esile sõjamälestustes, võib eeldada, et hirmu ja kaitsetuse tunnet tingis sõda. Mõneti on see ootuspärane, ent miks eesti elulugudes ei seostu sõja- ja hirmukogemus samal viisil? Ei saa väita, et hirm eesti lugudes puudub. Näiteks väljendatakse hirmukogemust paljudel juhtudel kuulujuttude kaudu. Ühelt poolt võimaldavad need omaeluloojutustajal kõnesolevatest sündmustest eemalduda: kõneldakse millestki, mis juhtus kellegi teisega, need on lood, mida „rahvas räägib”. (Jaago 2021: 110–112) Teisalt annavad need lood võimaluse mõista oma hirmu ja sellega toime tulla (Kalmre 2007: 164–165). Võib väita, et sõda seostub küll hirmukogemusega, ent jutustustes ei väljendu see alati vanemate ja laste suhete kirjeldusena. Seda eriti juhul, kui jutustajad tundsid lähedaste kohalolekut, nende hoold ja kaitset. Näiteks on sellest kirjutanud üks 1930. aastatel sündinud naine järgmiselt:

Algas sõda! Isa viidi Venemaale. Minu ema jäi leseks 28-aastaselt kolme lapsega. Vend sündis sõjaajal. Isa ei näinud poega ega poeg isa. Meie olime armastatud ja hoitud lapsed. Minu ema ja vanaema (emapoolne) pühendasid terve oma elu meile, lastele. Sõja ajal ja ka hiljem oli väga raske toime tulla. Ema ise õmbles, kodus meile riided selga. Meile võimaldati käia kinos, teatris. Meil oli palju mänguasju (mõisnike poolt kingitud). Meiega mängiti lauamänge. Vanaema luges õhtuti muinasjutte. (EKM EKLA, f 350, m 1:2669)

Eesti elulugudes tuleb jutustaja konflikt või vanematest võõrandumine märgatavalt esile sõjajärgse perioodi kirjeldustes. On lugusid, milles sõja ja represseerimiste tõttu vanematest lahutatud laps võib neist võõrduda (Jaago 2021). Valdavalt peituvad kirjeldatava konflikti juured aga 1950.–1960. aastate argielus. Põhiprobleem on see, et vanemad ei suuda või ei saa oma elu korraldamise tõttu lastega koos olla. Vanemate valikud võivad lähtuda nii sotsiaalsetest ambitsioonidest kui ka majanduslikest teguritest. Näiteks kirjutab 1954. aastal sündinud naine:

Mõtlen tagasi elatud aastatele ja leian, et elan vales kohas valedes vanematega ja et mind on täiesti valesti kasvatatud või hoopiski mitte kasvatatud. [---] Praegu mõtlen olemasolevale ajale, oma emale ja isale. Ja ma ei tea, kas neid vihata, olla neile tänulik või las olla. Nad niigi vanad. (EKM EKLA, f 350, m 1:1154)⁸

1961. aastal sündinud naise loost võib lugeda, et „ema” on tema jaoks „üks kole-damaid sõnu”. Ta kirjeldab ema kujunemist „südamelt kalgiks nõukogude nooreks”, kes tegi eluvalikuid, mis viisid ta elus pettumise ja alkoholismini ning „süümekate vähendamiseks” rääkis ta oma tütardest halba. (EKM EKLA, f 350, m 1:1153) Üks 1951. aastal sündinud naine oma eluloos ema üle kohut ei mõista, küll aga kirjeldab temast võõrandumist. Nimelt kasvas jutustaja enne kooli vanavanemate juures, kuna ema ja isa üritasid linnas kuidagi kanda kinnitada. (EKM EKLA, f 350, m 1:1197)

⁸ See ja kaks järgmist näidet pärinevad kogumisvõistlusele „Minu ja minu pere elu Eesti NSV-s ja Eesti Vabariigis” (2001) esitatud Eesti elulugude kogust. Võistlusele saadeti kokku 360 lugu.

Tütre vaade emale kirjeldatud lugudes viitab konfliktile või võõrandumisele kahel juhul. Esmalt, kui vanema kohalolek ei suutnud peletada hirmu ohuolukordades (nt soomlanna lugu). Teiseks, kui lapseas ollakse vanemast lahus, olgu selle põhjuseks siis erinev elukoht, vanema puudumine või vanema hõivatus töö, eluraskuste vms tõttu. Võib järeldada, et mitte niivõrd olukorra raskus ise, kuivõrd vanema(te) loodud kaitstustunne või selle puudumine hakkab kujundama seda, kuidas lapsepõlves kogetu mõjutab lapse ja vanema vahelisi suhteid hilisematelgi eluperioodidel.

On selge, et laps vajab vanemate kaitset ja tunnet, et ta on kaitstud. Kuid see teema esineb ka varem, näiteks XIX sajandil kirja pandud regilauludes-muinasjuttudes. Kaitsetuid, vanematest eraldi kasvanud lapsi oli ka XX sajandi esimesel poolel. Miks ilmub võõrandumise ja konfliktide teema elulugudesse nüüd, XXI sajandi hakul? Kas tegu on ühe võimaliku lähenemisviisiga teemale või on vanemate ja laste suhtmuster oluliselt muutunud?

Vanemate kuvand eluloos

Eluloos esitatud ema kuvandi mõistmiseks on järgnevalt juttu vanemate kujutamise üldiselt. Selle kaudu ilmneb ema ja isa omavaheline seotus – ühelt poolt on nad mõlemad vanemad, teisalt ilmneb, et ema ja isa kujutatakse elulugudes erinevalt. Kuidas või millega seoses oma vanematest jutustatakse, sõltub pigem loost (valitud teemast, jutustamise eesmärkidest jms) kui selle aluseks olnud sündmuste tasandist. Tõsielusündmustest jutustamist kujundavad mitmed tegurid, nagu näiteks jutustaja vanus ja loos kõneks olev eluetapp, jutustamisaegsed aktuaalsed teemad ja jutustaja hoiak nende suhtes.

Näiteks Põhja-Ameerikas ja Kesk-Euroopas tehtud uuringutest selgub, et vanemate kujutamise eripära seotub jutustaja vanusega: nooremad ja vanemaealised jutustajad pigem idealiseerivad oma vanemaid, keskealised on aga kriitilised (Köber, Habermas 2018: 680). See järeldus siin analüüsitud lugude puhul otseselt esile ei tule, seda enam, et lugude jutustajad, arhiivide vabatahtlikud kaastöötajad on enamasti vanema põlve esindajad. Sellegipoolest (nagu nähtub eeltoodud tekstikatketest) võib konfliktikirjeldusi leida nimelt viiekümnendates eluaastates jutustajatelt.

Eesti elulugudes tuleb aga selgelt välja, et perekondlike suhete teema esiletõus või tagaplaanile jäämine sõltub loo teemast. Võib nõustuda Christin Köberi ja Tilmann Habermasi (2018: 681) väitega, et vanemate kujutamisel ei ole keskne niivõrd laste ja vanemate suhete kvaliteet, kuivõrd jutustuse üldine teema, mis tingib esitatud vaatenurga valiku.

Nii eesti kui ka soome arhiivitekstide hulka arvestades ei saa väita, et jutustajad väljendavad oma vanemate kirjeldamisel konfliktseid hoiakuid. Pigem iseloomustab neid lugusid see, et nii ema kui ka isa kirjeldused avavad pere toimetuleku viisid: kellena nad töötasid, millised isikuomadused pere head käekäiku toetasid või vastupidi (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2667; m 1:2748; m 1:2768; Jaago 2003: 52; Latvala 2005: 174). Seega vaatlevad omaeluloolised jutustused vanemaid, pidades ennekõike silmas nende rolli pere toimetuleku tagamisel.

Emasid ja isasid näidatakse lugudes mõnevõrra erinevalt, seda nii eesti kui ka soome jutustustes. Soome pärimusuurija Pauliina Latvala (2005: 173) näeb selle põhjusena aegade vältel kujunenud soorollide erinevusi peres. Eesti lugudest⁹ ilmneb, et ema on esitletud peamiselt argieluga toimetuleku vaatepunktist (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2669; m 1:2747; m 1:2748; m 1:2760). Ema kasvatusemeetoditest räägitakse otsesõnu vähe, ent see võib kõneks tulla kaude, näiteks jutustaja isiksuse kujunemist kirjeldades. Nii kirjutab 1939. aastal sündinud naine: „Ema mind millekski ei sündinud, kuigi võib-olla oleks pidanud. Kasvasin vägagi iseseisvalt otsuseid tehes.” (EKM EKLA, f 350, m 1:2760)

Isade kirjeldused võivad aga hõlmata pikemaid episoode (siis keskendutakse isa isikuomadustele ja harrastustele, mida ta lastegagi jagas) või ongi kogu lugu isale pühendatud (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2694; m 1:2698; m 1:2703; m 1:2758). Võib väita, et vanemate kirjeldamise erinev vaatenurk annab aimu ema ja isa erinevatest rollidest peres. Ühtlasi sisaldub neis kirjeldustes jutustaja suhte erinevus kummagi vanemaga, osutades kas pidevale emotsionaalsele seotusele (ema kujutamisel) või pigem erilistele hetkedele, kas tunnete ühisosale või pigem vaatlusel põhinevale portreele (isa puhul). Igal juhul sisaldub vanemate kirjeldustes süvakiht, mida tasub lähemalt uurida, et mõista, mis täpselt kujundab lapse suhteid oma ema ja isaga.

Kaudselt peegeldavad laste ja vanemate suhteid ka vanemate räägitud lood, mida jutustaja põimib oma eluloosse. Selliste lugude hulka kuuluvad näiteks sünnilood: „Kui mina sündisin, siis öitsesid õunapuud. Oli varajane kevad. Isa oli külvanud metsapõllule veel linaseemet, ülejäänud põllutööd olnud valmis. Nii rääkis ema.” (1921. aastal sündinud mees, EKM EKLA, f 350, m 1:2678) Rootsi eluloouurija Bo Nilsson, kes kirjeldab jutustajate võtteid oma sünnilugude esitamisel elulugudes, rõhutab, et neis lugudes on olulisel kohal lisaks teabele sünnikohast ja -ajast ka hinnangud, mis muu hulgas peegeldavad jutustaja ja tema vanemate suhteid (Nilsson 2003: 212–213).

On ootuspärane, et enamasti kohtab vanemate kirjeldusi eluloo neis episoodides, milles räägitakse lapsepõlvest (vrd Köber, Habermas 2018: 680). Sõja- ja nõukogudeeelsest lapsepõlvest meenutatakse eesti lugudes harmoonilisena. Näiteks kirjutab 1935. aastal sündinud naine: „Sõjaeelsed lapsepõlveaastad olid päikeseliselt helged. Olin armastavate vanemate hoitud ja armastatud laps.” (EKM EKLA, f 350, m 1:2718)

Ene Kõresaar (2003: 71) näeb lapsepõlve sellise kujutamise põhjust nõukogude võimu lõpuperioodil avalikkuses esile kerkinud rahvusliku ja riikliku iseseisvuse idees: lapsepõlvekodu oli ühtlasi iseseisva riigi metafoor (vrd Mulla 2003). Sama suundumust soome sõjaeelsest lugudes märkab Pauliina Latvala, hoolimata sellest, et nende lugude jutustamise kontekst 1990. aastatel ei sisalda eesti tekstidele analoogilist rahvusliku ja riikliku iseseisvuse ideed. Latvala (2005: 159) põhjendab sõjaeelse lapsepõlve positiivsust sajandi lõpul jutustatud lugudes pere ja riigi (ühiskonna) vaheliste seoste muutumisega: enne Talve- ja Jätkusõda tähendas pere turvavõrgustikku sellistes valdkondades, millega sajandi teisel poolel hakkas tegelema riiklikult korraldatud sotsiaalpoliitika, näiteks lastehoid, koolitamine, vanurite

⁹ Järgnevad näited pärinevad kogumisvõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” (2015–2017) saadetud 193 loost.

hooldamine. Kuna enne sõda hoolitseski pere mitmel moel pereliikmete eest, on ootuspärane, et see kajastub lugudes. Ilmselt oli see nii ka Eestis, ent ajaloolis-poliitiline kontekst annab eesti lugudele soome lugudega võrreldes poliitilisema varjundi. On iseloomulik, et eesti lugudes saamegi jutustaja vanemate kohta teavet läbi poliitilise prisma (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2743; m 1:2744; m 1:2831). Lugudes, milles keskendutakse ajaloolis-poliitilisele ebaõiglusele, arutletakse enda ja vanemate vaheliste arusaamatuste üle haruharva. Seevastu vanemate kohalolek ja selle tähendus poliitiliste seikade kirjeldamisel on märkimisväärne. Näiteks kirjutab 1933. aastal sündinud mees:

Esimene mälestus, mille kuupäeva saab märkida, on 14. juuni 1941. a küüditamine. Olime isaga Söödi maja aia metsapoolses otsas noorte kuuskede vahel pikali ja vahtisime maja poole, niimoodi päris kaua, küllap terve päeva. Siis isa seletas, mis toimub, ja ütles, et siit saame kergesti metsa põgeneda, kui peaks meid ära viima tuldama. Olin mures, mis siis emast saab, kes toas on. Isa oli naiivsel arvamusel, et ega ema üksinda ikka ära viima hakata. Õnneks ei olnud meie tol ajal nimekirjas. Küllap kartis isa selle pärast, et oli Vabadussõjas soomusronglane ja kaitseliitlane. (EKM EKLA, f 350, m 1:2777)

Erinevalt eespool jutuks olnud Viiburis elanud soomlanna loost on eesti lugudes tavaline, et vanemad selgitavad lastele, mis toimub. Ilmselt ei saadud toimuva üle rääkida pikalt ega põhjalikult, sest „aeg oli selline, et liigne suupruukimine võis saada saatuslikuks” (EKM EKLA, f 350, m 1:2760). Ometi lapsed kuulsid kodus vanemate jutus teatud ajastukohaseid väljendeid (keegi „viidi minema”, „võeti kinni”, „on kadunud”) ja lapsed võisid ka küsida, kui tahtsid millestki täpsemalt aru saada (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2718).

Latvala osutab tõsiasjale, et soome peredes ei räägitud probleemidest (vrd Vuorinen 2001). Sealjuures on lugusid, millest nähtub, et pereliikmed ei tulnudki toime juhtunust arusaamisega, sest peresaladused peideti hoolikalt „elulava kulisside taha” (Latvala 2005: 165). Eesti lugude kohta ei saa sama väita, küll aga kajastuvad neis lugudes märkimisväärselt võõrvõimust tingitud probleemid, mis mõjutasid pereelu. Seega kujundab eesti jutustaja valikuid ajaloolis-poliitiline raam (seda nii sündmuste kui ka jutustamisaja mõttes). Näiteks on Tiina Kirss (2003) analüüsinud ühe pere kolme põlvkonna naise lugusid: vanim neist saadeti 1949. aasta massiküüditamise käigus asumisele, keskmise põlve esindaja vangistati 1951. aastal poliitilistel põhjustel, tema 1947. aastal sündinud tütar kasvas ema vangistuse ajal viis aastat emast eraldatuna. Lugudes on keskne elukäigu ristumine ajaloosündmustega. Keskmise põlve naise jutustusest 1989. aastast leiame vangist naasmise episoodi lühikese kirjelduse, mis on ka emotsionaalselt vaoshoitud. Ta jõuab pärast viit lahus oldud aastat koju, kus on parasjagu ämm, peagi tuleb koolist koju tütar, kellega „kohtumine oli väga armas”, ja mees: „Meie pere oli üle paljude aastate jälle koos.” (EKM EKLA, f 350, m 1:4) Jutustajad ei ava poliitilist saatust esitades lähisuhte teemat.¹⁰ Ühtlasi kandub

¹⁰ Kõrvalepõige sellisest loomustrist hakkab oma erinevuses silma. Näiteks kirjeldab 1918. aastal sündinud naine taaskohtumist tütrega mõlemapoolse kimbatusest: tema ei tunne oma tütart

see fookus üle uurimisse: arutletakse pigem erinevate põlvkondade naiste võimalike elukäikude kui ema-tütre suhete üle. On oluline, et 1990. aastatest alates sai perevälisest (kuri)tegudest lõpuks avalikult ja häbitundeta rääkida. Poliitilise saatuse domineerimist perelugudes kirjeldab Kirss (2003: 226–237): kuigi tema vaadeldud lugudes tuleb muu hulgas jutuks tütre vastumeelsus ema kasvatusmeetodite suhtes, on see teema allutatud poliitiliste repressioonide mõju kirjeldamisele. Kirss (2003: 217) nimetab neid lugusid „tunnistuslikeks kirjutisteks”, mis on „sihipäraselt poliitilised”. Elulugu kui tunnustuslik tekst iseloomustab jutustaja tarvet „oma elu tervikuna kokku võtta, suuremal või vähemal määral suhestudes ajastu ja tingimustega, milles kirjutaja oma elu on elama pidanud, seega ka kollektiivse ehk „suure ajaloo” sündmustega” (Kirss 2003: 220).

Õeldu iseloomustab 1990. aastatel jutustatud elulugusid üldiselt: jutustuse raami moodustab poliitiliste mõjutegurite osa elukäigu kujunemises. See on teatud laadi mudel, kus jutustaja väldib lähisuhete ja eriti nende keerukuse kirjeldamist. Et 1990. aastate lõpul ja 2000. aastate alguses kirjutatud soome lood tundusid eesti lugudega võrreldes enam isiklike suhteid kajastavana, võib seega tuleneda Eesti ja Soome ajaloo erinevustest XX sajandi teisel poolel. Kuid kas ainult?

Lugude fookus

Soome uurija Leena Huima on eesti naiste elulugusid lugedes osutanud sellele, et eestlased kõnelevad saatusest kui oma elu kujundajast, samal ajal kui soomlased kujundavad oma elu ise. Selle järgi oleksid eestlased nagu passiivsed saatuse mängukannid, seevastu „aktiivseks toimijaks” on sõda, elu, sündmused ja ajajärgud, väliseestlastele ka Jumal (Huima 2001: 75–78). Eesti ja soome lugusid võrreldes jõuab Huima (2001: 83) kokkuvõtenni: „Eesti naiste elulugudes puudutatakse minimaalselt küsimust, kas inimene oleks võinud ise oma elukäigus midagi muuta. Veel vähem küsitakse, kas oleks võinud või kas oleks tulnud ennast muuta. Soome naiste elulugudes on need kesksed teemad.” Samal ajal märkab ta, et eesti lugudes on peresidemed väga tähtsad – see ala seostub õnnelikuks olemise kirjeldusega. Soome naistel on vastupidi: „Neile on tähtis enese otsimine ja endaga tutvumine, millega seostub vaimse ruumi otsimine ja perekonnasidemetest vabanemine” (Huima 2001: 87–88). Ta lisab, et soomlannade lugudes „tuleb võidelda” pere vastu, see on konventsioon, ja peresidemete kirjeldamine seostub mässuga (Huima 2001: 89). Elulugudes negatiivsete aspektide esiletoomist vanemate ja laste suhetes on muu hulgas seostatud noorukieas jutustajatega, kuna just selles vanuses tegeldakse vanemate mõjust eemaldumise, sotsiaalse iseseisvuse saavutamise ja eneseotsinguga (vrd Köber, Habermas 2018: 693). Nii on ootuspärane, et ka vanemaealiste jutustustes võib see teema esile kerkida seoses noorukiea eneseotsingu meenutamisega.

Huima pakub selle võrdlusega ühe võimaluse mõista, miks minule kui eestlasest lugejale tundus, et soome tekstides avaldub jutustaja konflikt oma vanemaga, mis

teiste laste seast ära, sõna „ema” kuulis ta alles aastate pärast (EKM EKLA, f 350, m 1:405; lugu on saadetud kogumisvõistlusele „Minu ja minu lähedaste saatus ajaloo keerdkäikudes”, 1996).

eesti vaatepunktist on tavatu. Eestlased keskendusid peresuhete väärtustamisele olukorras, kus elati võõrvõimu all ja kus kogeti poliitilisi repressioone. Soomlased tegelesid enam enda kui isiksuse iseseisvumise küsimustega. Teisisõnu oli eesti ja soome lugude fookus erinev: eestlastel lapsepõlves kogetud vanemate lähedus kui tugipunkt terveks eluks, soomlastel vanematele vastandumine kui vajalik mäss endaks (täiskasvanuks) saamisel.

Huima järeldused põhinevad peamiselt 1920.–1930. aastatel sündinute lugudel. Võib küsida, miks on selle põlvkonna eestlaste ja soomlaste lugude fookus nii erinev. Nende lugude peategelased said täisealiseks täiesti erinevates ajaloolistes oludes. Seoses sõja ja sõjajärgsete repressioonide ning (välja)rändega toimus Eestis lähedastest, sh vanematest lahutamine ositi vägivaldselt. Ajalooliselt ei olnud tingimusi selleks, et peresisene mäss olnuks inimese iseseisvumise jaoks vajalik. See ei tähenda, et eesti elulugudes kujunemislugu puuduks. Ühe arenguloo analüüsi pakub Kirss 1924. aastal sündinud mehe jutustuse näitel. Ilmneb, et selle loo jutustaja kujunemise moraalne kompass põhineb nimelt sellel, mille ta sai kaasa kodust. (Kirss 2006)

Ajalooliste tegurite mõju lugude fookuse kujunemisel avab omal moel Valdur Mikita (2000: 90), sedastades: „[---] väärtussüsteemide poolest jäigas süsteemis satub inimene vastuollu ühiskonnaga, demokraatlikus kultuuris iseendaga.” Mikita toetub Juri Lotmani (1991) artiklile biograafia ja kultuuritüübi omavahelistest seostest. Lotmani arutluskäik on rajatud inimese sotsiaalsele rollile, mis on vahetult seotud kultuurilise keskkonnaga: millised on ühiskonnas valitsevad arusaamad normidest ja valikutest ning kuidas nendest lähtudes kujunevad sotsiaalsed rollid. Lotmani väitest võib leida kinnitust sellele, et omaeluloo jutustaja vaade emale lähtub ennekõike kultuuris väljakujunenud ettekujutusest pere ja pereliikmete ülesannetest. Soome pere muutumisest sõjajärgsel perioodil on uurijad esile tõstnud tuumpere (isa, ema ja lapsed) kui pere ideaaltüübi taandumise ja seoses sellega pereliikmete rollijaotuse teisenemise: kui enne sõda oli pere ülalpidamine ennekõike mehe ülesanne, siis sõjaajal oli seda rolli täitnud naine ja see jätkus ka pärast sõda (Laurén, Malinen 2021: 206; vrd Latvala 2005: 159). Ühtlasi tõdetakse, et sõjajärgse perioodi lapsed kogesid palju vägivalda, olgu siis vanemate kaotuse või üleväsinud ja ebakindlust tundvate emade käitumise tõttu (Laurén 2018: 9–10, 17; Laurén, Malinen 2021: 210). Enne sõda sündinud eesti jutustajate elulugudele on iseloomulik, et sõjaeelseid peretüüpe kirjeldatakse distantsilt. Need muutused tähtsusetuks nõukogude võimu tulekuga, mis katkestas järsult senise elukorralduse. Siis muutus oluliseks pereliikmete ühtehoidmine, et raskustega toime tulla. Näiteks kirjeldab sõjaeelseid peresuhteid 1934. aastal sündinud naine: „Niisiis kasvasin ma kahe pere õuel, kus üsna sageli oli pingeid ja pahandusi, eriti temperamentse ema ja isepäise „eide” vahel – viimane oli vanaisa naine.” Kui poliitiline olukord muutus (jutustaja sõnutsi: „Ajalugu murrab sisse”), teisenesisid inimestevahelised suhted täiesti. (EKM EKLA, f 350, m 1:120)¹¹

¹¹ Saadetud kogumisvõistlusele „Minu ja minu pere elu Eesti NSV-s ja Eesti Vabariigis”, 2001; vrd Buschmann 2014: 405.

Seega kajastuvad lugudes pere struktuuris ja funktsioonides toimunud muutused.¹² Ent ajaloolis-poliitiline taust määrab selle, millised muutused ja mil määral jutustajate elus esile kerkisid, ning fookused, mida neist lugudes kajastada.

Eluloo peategelane ja tema rollivahetused

Marianne Hirsch on osutanud tähelepanu naisuurimuslikule huvile vaadelda jutustuses seda, kuidas on määratletud naise roll. Ent tema väitel on veelgi huvitavam, kui samas jutustuses eristuvad tütre ja ema rollid, sest see eristus avab soolise eristumise kõrval (naine vs. mees) naiseks olemise erinevad tahud. (Hirsch 1989) Sellest vaatepunktist pakuvad huvi need eesti elulood, kus jutustaja esitleb end nii tütre kui ka emana. Tuues esile enda kui tütre suhte emaga ja omakorda enda kui ema suhte oma lastega, osutab jutustaja muutustele vanemate ja laste suhtemustrites või ajastuomastes kujutelmades neist. Seda vaadet avavad lood haakuvad traumateemaga.

Soome uurijad töid sõjajärgse pere muutustega seoses esile perevägivald, mis iseloomustas ema ja laste vahelist suhet, mis omakorda oli tingitud isa ülesannete ülekanndumisest emale. Perevägivald teema haakub tänapäeval aktuaalse trauma-diskursusega. Eesti elulugude hulgas on lugusid, milles lapseas kogetud peksukaristust (olgu siis enda või õdede-vendade näitel) käsitletakse traumeeriva kogemusena. Ent see kogemus muutub lugudes mitmetasandiliseks, kui jutustaja on rakendanud kehalist karistamist ise, olles ema (vt nt EKM EKLA, f 350, m 1:2657). Sel juhul jäävad lugudes emale antavad hinnangud tagaplaanile või jäetakse need hoopis kõrvale. Võib eeldada, et sellist suhete tõlgendust on mõjutanud ühiskonnas üldiselt esile kerkinud arutlusteemad traumaatilise kogemuse ja füüsilise karistuse üle, mida käsitletakse kui väärkohtlemist ja perevägivalda (vt nt Laanes 2017; Kuritegevus Eestis: perevägivald ja ahistamine 2019). Neil teemadel arutlevad enam naised kui mehed; nii siin kui ka muude uurimuste põhjal on naisjutustajad oma vanemate suhtes kriitilisema hoiakuga kui meesjutustajad (Köber, Habermas 2018: 693). Ühest küljest näib see vastuoluline, sest viidatud uurimusest ilmnes ka, et tütarde suhe vanematega oli lähedasem poegade omast. Seda vastuolu selgitavad uurijad naisjutustajate kalduvusega kirjeldada suhte seesmisi ja keerukamaid tasandeid, mis toob kaasa suurema emotsionaalsuse meeste jutustatud lugudega võrreldes (Köber, Habermas 2018: 693).

Eesti lugude näitel peegeldab kasvatusteema esile kerkimine naiste lugudes siiski ka naise suuremat rolli laste kasvatamisel. Nii võib see teema ollagi üks arutelu küsimusi naise jutustatud loos. Näiteks üks 1933. aastal sündinud naine leiab, et lapsi tuleb karistada. Asi ei ole ainult peksukaristuses, on ka muid karistusviise, ent tänapäeva Eesti ühiskonnas olevat jutustaja hinnangul tasakaal laste ja õpetajate õigustes paigast nihkunud. (EKM EKLA, f 350, m 1:2717) Sedalaadi seisukohavõetud eluloos viitavad dialoogile ühiskonnas laiemalt levinud aruteludega. Omaeluloolisest vaate-

¹² Pere struktuuris toimunud muutusi on ennekõike vaadeldud sotsiaalajaloo vaatepunktist. Kultuuriuurimisse lisandub see teema XX sajandi viimasel veerandil, puudutades ennekõike pere funktsioonide kommunikatiivset ja kultuurilist sfääri (Bimmer 1982).

punktist võib märgata, et füüsilise karistuse ambivalentsus ja traumaatilise kogemuse väljendamine ilmub lugudesse siis, kui eluloo jutustaja vaatleb end nii tütre kui ka emana. Ühtlasi saab märgatavaks naise minapildi pidev areng: neis lugudes seob jutustaja enda minapildi kasvatusteema ja traumakogemuse kaudu tervikuks. Jutustuses aga nihkub samal ajal vanemate ja laste suhete teemaline arutelu kaits(e)-tuse tundelt (vt eespool) karistusele kui kasvatusteemadile. Oma identiteedi erinevate tahkude avamine ühelt poolt ja identiteedi järjepidevuse või terviklikkuse saavutamine teiselt poolt loob olukorra, kus tütre ja ema konflikti asemele astub lepitav läbirääkimine.

Läbirääkimist loov traumakontseptsioon võib ärgitada küsima, kas mineviku peresuhteid saab käsitleda tänapäevaste kontseptsioonide kaudu: kehtisid ju toona teised reeglid ja arusaamad, mida tänapäevase pilguga hinnates võidakse sattuda kohtumõistja rolli. Siinjuures on oluline tähele panna kahte asja. Esmalt: tegu on läbirääkiva, mitte konflikti või võõrandumist rõhutava vaatega. Jutustaja analüüsib enda kui isiksuse kujunemist, lähtudes nii kogetud sündmustest kui ka ühiskonnas arutlusel olevatest väärtushoiakutest. Teiseks, kui minevikupere uurimisel kasutada tänapäevaseid arusaamasid ja kontseptsioone, nagu perevägivald, traumaatiline kogemus, konflikt vanematega, siis tuleb eriti hästi esile kirjelduste seotus kultuurilis-sotsiaalse kontekstiga. Näiteks arutleb perevägivald üle Rootsi XIX sajandi pere näitel Ulf Drugge. Ülemöödunud sajandi Rootsis oli külaühiskonna pere keskne majanduslik ja sotsiaalne üksus. Pereliikmete väljakujunenud ja toimiv rollijaotus ning sellest tulenev vastutus pakkus pereliikmetele reeglid, mida nad iselt järgisid. (Drugge 2008: 412–413) Tänapäeva uurijad lähtuvad seisukohast, et nii mineviku kui ka tänapäeva ühiskonnas on tugevamad ja nõrgemad sotsiaalsed positsioonid ning vägivallatsemine seostub tugevama ja ohvri roll nõrgemal positsioonil oleva ühiskonnaliikmega (Drugge 2008: 426). Võib nõustuda, et üksiknähtused (nt perevägivald) on tõlgendatavad tervikpilti arvesse võttes. Ka tugevamad ja nõrgemad positsioonid võivad aja jooksul muutuda (näiteks seadusandluse toel).

Vaadeldud lugudes peegeldub pere muutumine ühiskonnas XX sajandi teisel poolel. Ühtlasi on muutunud pereliikme roll nii peres kui ka ühiskonnas. See on muu hulgas kaasa toonud raskena kogetud olukordade tõlgendamise uutest (tänapäevastest) arusaamadest lähtudes. Seega, kui XXI sajandi alguses jutustatud elulugudes tegeldakse traumaatilise kogetud peksukaristuse teemaga, ei tähenda see, et XX sajandi esimesel poolel laste peksmist ei olnud või vastupidi: et seda peeti enesestmõistetavaks kasvatusteemadiks. Peksukaristuse tõlgendusmuutuse tingib peksmise vm füüsilise karistuse moraalse tagapõhja teisenemine, mis eluloojutustuses haakub pigem jutustaja enesearengu kui olnud sündmuste kirjeldamisega.

Kokkuvõte

Vanemate ja sealhulgas ema kujutamine omaeluloolises jutustuses sõltub jutustata-
vate sündmuste ajast ja toona läbielatud, aja jooksul välja kujunenud kultuurilistest
normidest – näiteks mida vanematelt eeldatakse, kuidas on tavaks neist rääkida –

ning eriti jutustamise aja mõjust jutustusele. Seega pakuvad kogemuslood võimaluse mõtestada nii läbi aegade olulisena püsinud ema ja tütre lähisuhte tähendust kui ka hetkes esile kerkivaid vastasseise. Et aga tegu on jutustusega, eeldab elulugude põhjal laste ja vanemate suhete uurimine ennekõike jutustuse analüüsi (teemad, jutustaja vaatepunkt jms aspektid) ning alles seejärel saab hakata küsimusi esitama loos kajastatud suhete tagamaade kohta.

Eesti elulugude näitel tulenes ema kujutamise ennekõike tema rollist peres: kuidas ta saab hakkama pere toimetulekuga. Ilmneb ka, et emal on oluline roll lapse turvatunde tekkimisel. Ühtlasi seostatakse ema laste kasvatamisega.

Ühelt poolt ilmnis konflikt teemana lugudes, milles jutustatud sündmuste aeg osutab pere struktuuri ja funktsioonide muutustele Teise maailmasõja järgses argielus. Teisalt – see teema jäi varju lugudes, milles kajastati enda ja oma lähedaste elu poliitiliste repressioonide ja okupatsiooni raamides. Neil puhkudel taandab jutustaja kirjeldatava suhte konfliktisuse, jättes kõrvale hinnangud, püües pelgalt faktide juures. Kui jutustaja avab rasked kogemused nende vastuolulisuses, siis uurija positsioonilt saab seda vaadelda kui lepitavat läbirääkimist. Jutustaja alustab raskete kogemustega seotud tunnete alusel läbirääkimist, nihutades tähelepanu keskme konflikti osapooltelt enesearengu vaatlusele.

See, millised aspektid, hoiakud, teemavalikud ja fookused eluloojutustuses esile kerkivad, lähtub suuresti jutustamise tingimustest. Eesti elulugude näitel tuli esile, et 1990. aastatel valdavalt, ent ositi ka hiljem jutustatud lugudes raamiti minevikupildid ajaloolis-poliitiliste sündmustega, mis jättis peresisesed teemad ajaloosündmuste varju. Mida enam pakub eluloo jutustamine võimalusi enda kui isiksuse kujunemislöö vaatluseks, seda enam saab jutustaja analüüsida suhete ambivalentisust.

Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur projekti PRG670 „Mõistetamata mõtestamine rahvausundis: folkloristlikud vaated määramatusel“ kaudu.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 350 – käsikirjaline Eesti elulugude kogu (alates 1989. aastast)

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kansanrunousarkisto (KRA)

Sota-aika muistoissamme 2001 (Sota-aika)

VEEBIVARAD

Kuritegevus Eestis: perevägivald ja ahistamine 2019. <https://www.kriminaalpoliitika.ee/kuritegevuse-statistika/perevagivald-ja-ahistamine.html>

Ühendus Eesti Elulood. <https://galerii.kirmus.ee/elulood/>

KIRJANDUS

- Apo, Satu 1995.** Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja jää.
- Bimmer, Andreas C. 1982.** Familienforschung in der Europäischen Ethnologie. Eine Bestandsaufnahme (1971–1981). – Sozialkultur der Familie. Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung. Neue Folge, kd 13. Toim A. C. Bimmer, Ingeborg Weber-Kellermann. Gießen: Wilhelm Schmitz Verlag, lk 3–16.
- Boyras, Güler; Ferguson, Alexis N.; Zaken, Mali D.; Baptiste, Breeaan L.; Kassin, Cynthia 2019.** Do dialectical self-beliefs moderate the indirect effect of betrayal traumas on post-traumatic stress through self-compassion? – Child Abuse & Neglect, kd 96, nr 104075. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104075>
- Buschmann, Urve 2014.** Minevikku minemine. Tallinn: U. Buschmann.
- Drugge, Ulf 2008.** Family trauma through generations: incest and domestic violence in rural Sweden in the nineteenth century. – Journal of Family History, kd 33, nr 4, lk 411–429. <https://doi.org/10.1177/0363199008323724>
- Hinrikus, Rutt 2003.** Eesti elulugude kogu ja selle uurimise perspektiive. – Võim & kultuur. Koost Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, lk 171–213.
- Hirsch, Marianne 1989.** The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism. Indiana University Press.
- Huima, Leena 2001.** Saatuse tahtel. – Mäetagused, kd 16, lk 70–94. <https://doi.org/10.7592/MT2001.16.huima>
- Jaago, Tiiu 2003.** Pere- ja suguvõsalood pärimuses. 20. sajandi teine pool. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. Toim Ene Kõresaar, Terje Anepaio. (Studia Ethnologica Tartuensia 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 33–59.
- Jaago, Tiiu 2008.** Saateks. – Ruumi loomine. Artikleid keskkonna kujutamisest tekstides. Koost T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–12.
- Jaago, Tiiu 2010.** Mälestuste kogumisprotsessis loodud tekstide žanrilisus. 1905. aasta sündmuslugude näitel. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 5–6, lk 159–175. <https://doi.org/10.7592/methis.v4i5-6.526>
- Jaago, Tiiu 2015.** Ann Külm ja Lihula regilaulud. – Vana-Läänemaa ajaloo radadel III. Lugasid Lihula kandi minevikust. Koost Mati Mandel. Lihula: MTÜ Keskaegne Lihula, Vana-Läänemaa Ajaloo Selts, lk 41–54.
- Jaago, Tiiu 2021.** After the war and repressions: mediating of traumatic experiences in Estonian life stories. – Folklore, kd 83, lk 105–122. <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.83.jaago>
- Kalmre, Eda 2007.** Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. (Tänapäeva folkloorist 7.) Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Kirss, Tiina 2003.** Kolm eesti naist elulugudes. – Võim & kultuur. Koost Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, lk 215–245.
- Kirss, Tiina 2006.** Mäletamine ja veendumus. Ühe eesti mehe elu lood. – Ruti raamat. Artikleid, lugusid ja mälestusi. Pühendusteos Rutt Hinrikusele 7.05.2006. (EKLA töid kirjan-

- dusest ja kultuuriloost 4.) Koost Sirje Olesk, Janika Kronberg, toim Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 109–128.
- Kirss, Tiina; Kõresaar, Ene; Lauristin, Marju (toim) 2004.** *She Who Remembers Survives: Interpreting Estonian Women's Post-Soviet Life Stories.* Tartu: Tartu University Press.
- Kõresaar, Ene 2003.** Lapsepõlv kui ajaloo pilt. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. (Studia Ethnologica Tartuensia 6.) Toim E. Kõresaar, Terje Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 60–91.
- Kõresaar, Ene (toim) 2011.** *Soldiers of Memory: World War II and its Aftermath in Estonian Post-Soviet Life Stories.* Amsterdam–New York: Rodopi.
- Köber, Christin; Habermas, Tilmann 2018.** Parents' traces in life: When and how parents are presented in spontaneous life narratives. – *Journal of Personality*, kd 86, nr 4, lk 679–697. <https://doi.org/10.1111/jopy.12350>
- Laanes, Eneken 2017.** Trauma keelde tõlgitud. Kultuurideülesed mäluvormid laagri- ja küüditamismälestustes. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 241–257. <https://doi.org/10.54013/kk713a1>
- Latvala, Pauliina 2005.** Katse menneisyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistiedosta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laurén, Kirsi Maria 2018.** From silence to recovery. Traumatic home front memories of the Soviet partisan war in Finland. – *Ethnologia Fennica*, kd 45, lk 4–27. <https://doi.org/10.23991/ef.v45i0.66043>
- Laurén, Kirsi; Malinen, Antti 2021.** Shame and silence: children's emotional experiences of insecurity and violence in postwar Finnish families. – *Social History*, kd 46, nr 2, lk 193–220. <https://doi.org/10.1080/03071022.2021.1892314>
- Lotman, Juri 1991.** Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüpoloogilisest suhestusest. – J. Lotman, *Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur.* Tallinn: Olion, lk 368–385.
- Maddox, Stephanie A; Hartmann, Jakob; Ross, Rachel A.; Ressler, Kerry J. 2019.** Deconstructing the Gestalt: mechanisms of fear, threat, and trauma memory encoding. – *Neuron*, kd 102, April 3, lk 60–74. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2019.03.017>
- Mikita, Valdur 2000.** *Kreatiivsuskaasitluste võrdlus semiootikas ja psühholoogias.* (Dissertationes semioticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mulla, Triin 2003.** „Minu õnnelik-rahutu lapsepõlv”: 1940. aastad eestlaste lapsepõlve-mälestustes. – Mälu kui kultuuritegur: etnoloogilisi perspektiive. (Studia Ethnologica Tartuensia 6.) Toim Ene Kõresaar, Terje Anepaio. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 92–123.
- Nilsson, Bo G. 2003.** Sünnilood rootsi tööliste mälestustes. – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Toim Tiiu Jaago, Ene Kõresaar. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 211–217.
- Pöysä, Jyrki 2009 [2006].** Kogumisvõistlused pärimusliku ajaloo uurimises. – *Mäetagused*, kd 43, lk 39–60. <https://doi.org/10.7592/MT2009.43.poysa>
- Sarv, Mari 2021.** Mina, sina ja vana kasukas: regilaulu suhtlusvõrgustikud. – *Horisont*, nr 6, lk 58–61.
- Stenson, Anaïs F.; Rooij, Sanne J. H. Van; Carter, Sierra A.; Powers, Abigail; Jovanovic, Tanja 2021.** A legacy of fear: Physiological evidence for intergenerational effects of trauma

exposure on fear and safety signal learning among African Americans. – Behavioural Brain Research, kd 402, nr 113017. <https://doi.org/10.1016/j.bbr.2020.113017>

Timonen, Senni 1990. Orjatar, ruhtinatar ja vapauden ongelma. Naisten omaelämäkerralliset laulut Inkerissä ja Siperiassa. – Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Toim Aili Nenola, S. Timonen. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, lk 189–208.

Voolaid, Piret 2021. Kaugõppe kujutamine COVID-19 pandeemia esimese laine meemides. – Mäetagused, kd 81, lk 19–44. <https://doi.org/10.7592/MT2021.81.voolaid>

Vuorinen, Pihla 2001. Oma pere ja tuttavate ringis tehtava uurimistöö valguse- ja varjupoolel. – Pärimuslik ajalugu. Toim Tiiu Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 234–244.

Tiiu Jaago (snd 1960), filoloogiateaduste kandidaat, Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna kaasprofessor (Ülikooli 16, 51003 Tartu), tiuu.jaago@ut.ee

Mothers and daughters in life narratives: Generational conflict or conciliatory negotiation?

Keywords: family relationships, life narrative, life writing, personal experience stories, trauma

Recent public debates on family-related issues (What constitutes a traditional family? How widespread is domestic violence? What is the purpose of child protective services?) prompted an examination of these themes from the perspective of people's personal experience. The article is based on manuscripts of life narratives obtained from the collection of Estonian Life Histories in the Estonian Cultural History Archives (EKM EKLA, f 350). The narratives were written down between 1989 and 2017 and provide a glimpse into the societal changes that took place between the 1930s and the early 21st century. The favoured narrative techniques and the ways these changed at the end of the 20th century and at the beginning of the 21st century also become apparent. The article compares Estonian narratives with Finnish ones. The comparison is aided by similar collection methods used both for Estonian and Finnish stories – these are thematic narratives archived by volunteer correspondents. More specifically, the focus is on generational conflicts present in life narratives.

Family relationships (including conflicts) are revealed in the narratives through the lens chosen by the narrator. It seems that family relationships were overshadowed by political issues in Estonian life stories narrated in the 1990s: the narrators concentrated on descriptions of people's relationship with the Soviet power, including repressive experiences. In the early 2000s, this perspective receded, allowing more space for descriptions of relationships within the family. Depictions of post-war childhood sometimes suggest that children who grew up separately from their mother due to economic, social or other reasons never developed a close bond with her. In narratives collected in 2017, the narrator often looks at her life experience both as a daughter and a mother. In such cases, the focus of the narrative shifts from

the relationship between herself and her mother to the development of the narrator as a person.

The comparison between Finnish and Estonian stories reveals that Finnish families tended to remain silent on difficult circumstances, whereas Estonian narratives emphasized the parents' ability to explain difficult situations to children. Comparing the stories also pointed to a change in the family structure and functions in the 20th century: the pre-war family model included the parents and the children, while in wartime and post-war families, the mother had to take on the father's former responsibilities. In Finnish research, this is addressed through the lens of trauma studies (e.g., the aggressiveness of the exhausted single mother towards her children). In Estonia, the issue is seen through the framework of the impact of political repressions on a person's life. However, the trauma discourse is also evident in Estonian narratives. That is, if the narrators themselves have used corporal punishment on their own children. In such cases, the focus is not so much on the events that took place as on a perception of changing values.

Tiiu Jaago (b. 1960), PhD, Associate Professor of Estonian and Comparative Folklore at the University of Tartu (Ülikooli 16, 51003 Tartu), tiiu.jaago@ut.ee